

STADSHOLMEN

LOTSEN 8, 20, 21

Skeppargränd 1, 3, Åsögatan 195

SÖDERMALM

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturreserveratet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

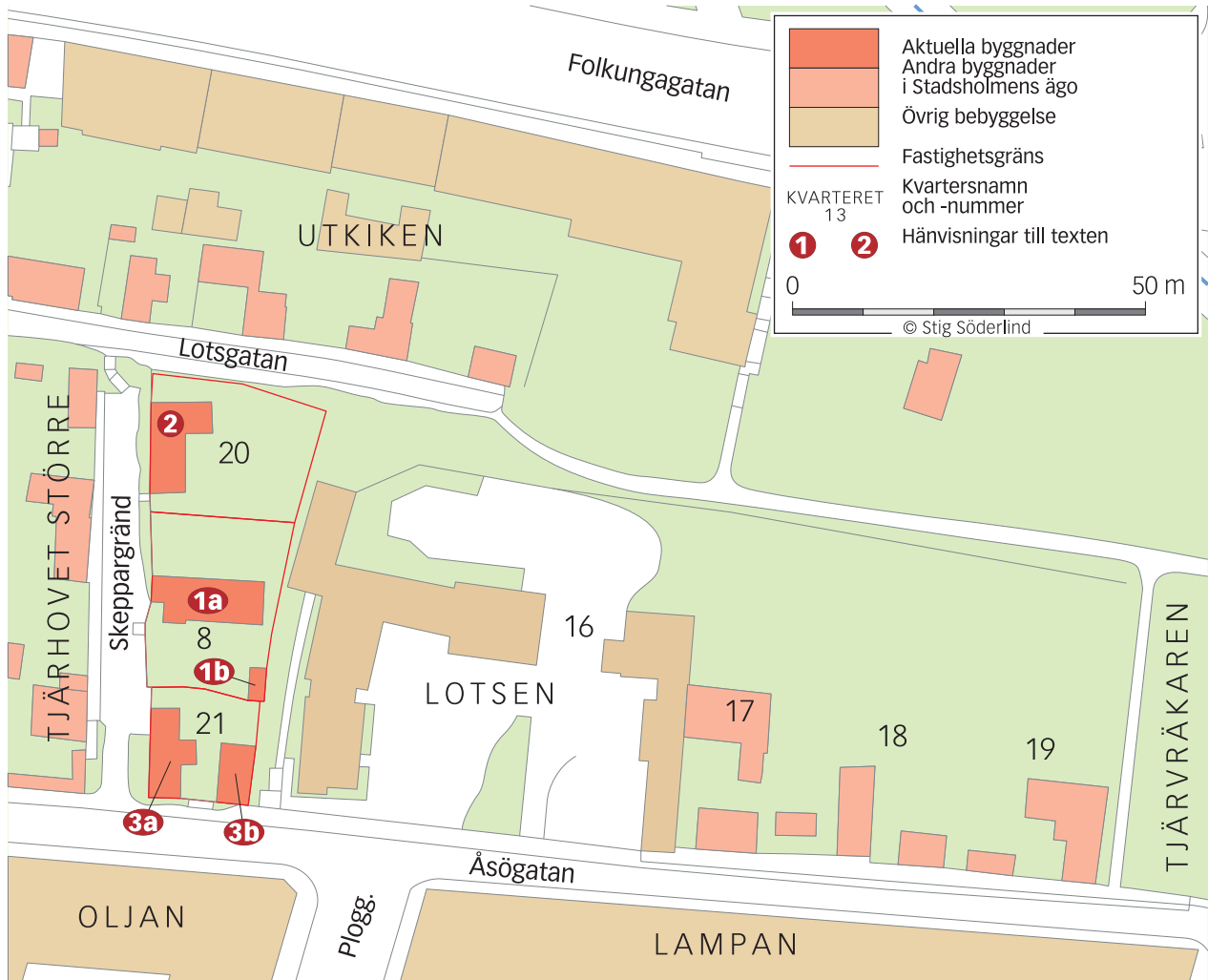
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsammans med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

- 1a** LOTSEN 8 BOSTADSHUS
- 1b** LOTSEN 8 BOD
- 2** LOTSEN 20
- 3a** LOTSEN 21, DET VÄSTRA HUSET
- 3b** LOTSEN 21, DET ÖSTRA HUSET

FASTIGHETEN LOTSEN 8 SETT FRÅN GÅRDEN OCH SÖDER. FOTO ATELJÉ LARSSON 1907. SSM:S ARKIV, C513.

Byggnaderna inom Lotsen 8, 20 och 21 är exempel på den småskaliga trähusbebyggelse som karaktäriserar Åsöberget. De ger en bild av bostadsförhållandena för arbetare och mindre bemedlade på malmarna från sent 1600-tal och in på 1900-talet.

Bebyggelsen har starka kopplingar till tjärhanteringen och skeppsvarvet vid Tegelviken men även till textilfabrikerna på östra Södermalm. Det sena 1800-talets trångboddhet och systemet med inneboende var utbrett i denna utkantsbebyggelse, och Albert Engström placerade sin figur Kolingen från skämttidningen Strix i nuvarande Åsögatan 195, Lotsen 21. Byggnadernas exteriörer är välbevarade. Stora delar av stomme och interiörer har emellertid bytts ut under 1960-talet i flera av byggnaderna. De konstruktioner och autentiska byggnadsdelar som bevarats utgör värdefulla dokument över äldre tiders byggnadsskick.

Lotsen 8, 20 och 21 är blåvärderade enligt Stock-

holms Stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Detta innebär att fastigheterna har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Åsöberget har, tillsammans med Djurgårdsstaden, den mest omfattande och sammanhängande trähusbebyggelsen i Stockholm. Den enhetliga bebyggelsen har sina rötter i sent 1600-tal och tidigt 1700-tal. Stadens och rikets utskeppning av tjära gjordes under 1600-talet från det så kallade Tjärhovet vid Tegelviken, och från 1687 till 1910 fanns stadens största skeppsvarv på platsen. En stor del av varvsarbetarna slog sig ned på det närbelägna Åsöberget och

SKEPPARGRÄND SÖDERUT FRÅN LOTSGATAN. DE TVÅ SKORSTENARNA DOMINERAR INTRYCKET AV FASTIGHETEN LOTSSEN 20. FOTO: OKÄND FOTOGRAF OCH ÅR. E17719.

kom att vara i majoritet bland de boende fram till 1800-talets sista decennier. Sågargatan har till exempel fått sitt namn av de många sågare som arbetade vid varvet och också bodde i området. Även folk som arbetade på Beckholmen eller Djurgårdsvarvet hade med båt nära till arbetet och många bodde i Åsöbergets trästugor. Under 1700-talet tillkom nya yrkeskategorier bland de boende allteftersom flera textilmanufaktur etablerades på östra Södermalm.

De då avlägset belägna och bergiga tomterna var utan större värde för staden och uppläts för bostadsbebyggelse mot en relativt låg årsavgift. Flera timmerhus uppfördes under 1700-talets första årtionde och marken fortsatte att tas i anspråk under århundradets första hälft. Tomterna bebyggdes som stadsgårdar med ett eller flera bostadshus och bodar. Även fähus har förekommit. Åsöberget var ett av de områden där trähus fortsatte att uppföras efter 1730-talets förbud mot trähusbyggande. På 1770-

talet och under 1800-talets första hälft uppfördes några tidstypiska putsade stenhus och på 1880-talet byggdes ett par hyreshus vid Folkungagatan. I början av 1900-talet sprängdes Sågargatan ned för att råda bot på de stora höjdskillnaderna och underlätta kommunikationerna. År 1931 sänktes på samma sätt Åsögatan. Åsöbergets trähus ligger därför i dag högre än omgivande stenhus.

Arkivhandlingar berättar att Åsöberget tidigt var ett av stadens fattigaste och mest eländiga områden. Situationen var som på flera andra håll i Stockholm särskilt problematisk under 1800-talets andra hälft då huvudstadens befolkning ökade explosionsartat och trångboddheten var ett enormt problem. Fram till 1900-talets mitt dominerades befolkningen nästan helt av arbetare.

Fastigheterna förvärvades successivt av staden under åren 1881–1927. Ledamoten av stadsfullmäktige, Anna Lindhagen, började på 1910-talet verka för ett

LOTSEN 20 FRÅN GÅRDEN. MITTPARTIET HAR EN OKLÄDD TIMMERSTOMME. FOTO: J. MALMBERG.

bevarande av några äldre stockholmsmiljöer. Samfundet Sankt Erik föreslog 1915, tillsammans med den då ledande stadsplanarkitekten Per Olof Hallman, att några ”gammelmiljöer” i stadens ägo borde bevaras som så kallade asylområden; intakta historiska miljöer som kunde ge en mycket bättre bild av äldre tiders levnadsvillkor än några bevarade träkåkar här och var. Till dessa asyler kunde även andra timmerhus flyttas. En av de föreslagna miljöerna var den ålderdomliga och relativt enhetliga bebyggelsen på Åsöberget. Under 1940-talet intensifierades diskussionerna i kulturresevatsfrågan och Stadsmuseet hävdade att Åsöberget, näst efter Vita Bergen, var det område där det var mest angeläget att inrätta ett reservat. Åsöberget blev först ut att rustas upp efter det formella beslutet i stadsfullmäktige att inrätta kulturresevat 1956.

Under de mer än tio år som upprustningen pågick blev åtgärderna i vissa fall genomgripande, bland

annat beroende på husens dåliga skick och myndighetskrav på moderna bostäder med till exempel badrum och högre takhöjder. Vissa hus revs och byggdes upp på nytt, andra kompletterades eller byggdes om. Tack vare detta räddades mycket som annars hade försvunnit, och trots de till synes radikala åtgärderna ger Åsöberget i dag en fin bild av ett äldre Stockholm före 1800- och 1900-talens stora stadsomvandlingar.

LOTSEN 8 *Skeppargränd 3*

Tomten är bebyggd med en envånings timmerbyggnad med gaveln mot gatan (1a på kartan) och en liten bod i ena tomthörnet (1b).

HISTORIK

Tomten uppläts i två omgångar, 1709 och 1724. Vid en upprustning 1965 visade det sig att timmer-

LOTSEN 20. I EN ÄLDRE MURAD SPIS HAR EN MODERN SPIS PASSATS IN. FOTO: J. MALMBERG.

LOTSEN 20. TILL Huset FLYTTADES VID RENOVERINGEN PÅ 1960-TALET ÄLDRE DÖRRAR FRÅN BYGGNADER I CITY. HÄR TVÅ DÖRRAR MED FYRA RESPEKTIVE TVÅ UTANPÅLIGGANDE Fyllningar. FOTO: J. MALMBERG.

byggnaden (1a) var uppförd i två etapper, den första troligen på 1710-talet. En tillbyggnad gjordes senare mot öster. Fastigheten förvärvades av staden 1907. Äldre foton visar att huset då var målad med oljefärg i en ljus kulör. Någon gång mellan 1907 och 1941 gjordes en utvändig ombyggnad. Delar av en altan revs och en förstuga uppfördes. År 1941 dokumenterades vävtapeter från 1700-talets senare del eller början av 1800-talet med målade romantiska naturscenerier.

En större upprustning genomfördes 1965. De två lägenheterna i byggnaden slogs samman till en. De båda förstugor som fanns på byggnadens södra sida revs, liksom samtliga eldstäder. Tidigare nåddes vinden från den utvändiga altanen. Kommunikation till vinden löstes nu inom byggnaden. En pardörr med etsat glas från 1800-talets senare del togs bort och ersattes av en pardörr utan glasningar.

BYGGNADSBESKRIVNING

Timmerbyggnaden (1a) är långsträckt och har en tydlig förskjutning i höjdlid mellan de två byggnadsetapperna. Under gavelutrymmet vid Skeppargränd finns en källare som nås genom en dörr med svartmålad, liggande panel. De faluröda fasaderna rytmiseras av knutlådor. Takfallen är belagda med enkupigt tegel. Invändigt är hel- och halvfranska fyllningsdörrar de enda bevarade, äldre byggnadsdelarna.

LOTSEN 20 *Skeppargränd 1*

Fastigheten är bebyggd med ett vinkelbyggt trähus i gatuliv (Nr 2 på kartan). Tomten är kuperad med berg i dagen. Gångar och uteplats är belagda med sand- och kalksten.

LOTSEN 20. ÄLDRE TRÄGOLV I HUSETS MITTPARTI. FOTO: J. MALMBERG.

HISTORIK

Tomten uppläts 1724 och bebyggdes året därpå. På grund av den kraftigt sluttande marken är huset uppfört med två olika stommar som hopbyggts. Enligt äldre foton fanns två höga, tätt placerade skorstenar som reste sig i mötet mellan de två byggnadskropparna.

En uppmättningsritning av från 1961 visar att de två timmerstommarna, som utgjorde en bostad vardera, hade små tillbyggnader med vindfång och skafferier mot gården. En uthusbod i stolpkonstruktion var tillbyggd längs gatan i söder.

Det är oklart i vilken mån delar av stommen är kvar i den rekonstruktion som gjordes året därpå. En av de två skorstenarna är bevarad men byggnadens mittdel består av en hitflyttad kvarnstuga från Riddersvik. Man hämtade också virke från Marieberg i Farsta. Bottenbjälklaget togs från Riddersvik och Jakobsberg, golvet från Riddersvik och taklaget från

Liljeholmen. Invändigt hämtades dörrar från Malm-skillnadsgatan och Högbergsgatan. Järnstaget till den murade spiskåpan togs från Mäster Mikael's gata. En ålderdomlig källardörr till den delvis nykonstruerade källaren hämtades från Forsen i Farsta. Huset tillbyggdes med en tredje byggnadsdel mot gården.

BYGGNADSBESKRIVNING

Tillbyggnaden mot gården har liksom den södra delen locklistpanelade fasader medan delen i mitten har en oklädd timmerstomme. Husets sadeltak är belagt med enkupigt tegel. Entrédörren är placerad mot gården i den övre byggnadsdelen, till vilken även pann- och badrummen är förlagda. Några äldre fyllningsdörrar finns men fodren är sentida. I mittdelen finns ett lackat trägolv med breda plank och en stor murad spis vari en elektrisk spis numera är inmonterad. Murstocken fortsätter i den bevarade skorstenen.

DE TVÅ BYGGNADERNA INOM LOTSSEN 21 SEDDA FRÅN ÅSÖGATAN INNAN DENNA SCHAKTADES NER. FOTO: G. HEURLIN 1917. FA 46637.

KOLINGEN I PORTEN TILL LOTSSEN 21. FOTOTYPI EFTER TECKNING AV ALBERT ENGSTRÖM. SSM:S ARKIV, F75951.

LOTSSEN 21

Åsögatan 195

På tomten finns två trähus som båda vänder gavlarna mot Åsögatan (3a och b på kartan). I planket mellan husen är dörren till gården placerad. Gården är till stora delar stensatt eller belagd med grus.

HISTORIK

Båda husen uppfördes ursprungligen före 1736, det ena sannolikt 1712 eller kort därefter. Tomten hade upplåtits och bebyggt redan på 1690-talet. Under 1700-talet var gårdens ägare framför allt timmerkarlar men även en sjöman och en ylletygsfabrikör fanns bland ägarna. Den senare köpte fastigheten 1777 för att husera en del av sin arbetsstyrka. Under 1800-talet var arbetare med för området typiska yrken som skeppstimmermän och tjärvråkare ägare. Staden köpte in fastigheten 1881.

Det var här Albert Engström mantalsskrev sin karaktär Kolingen och gården finns med på en teckning av Engström. Kolingen fick bland annat illustrera trångboddheten och det inneboendesystem som var utbrett i staden under senare delen av 1800-talet.

LOTSEN 21, DET VÄSTRA HUSET I GATHÖRNET. IDAG LIGGER HUSET HÖGT ÖVER GATANS NIVÅ. FOTO: J. MALMBERG.

Enligt foton från upprustningen 1960 har möjligen delar av huset vid Skeppargränd (3a) rekonstruerats. Delar av taket samt gavelröset mot söder var kvar och uppstöttat på fotografierna. Hur rekonstruktionen gick till är inte utrett men byggnaden är utvändigt anmärkningsvärt trogen mot utseendet före åtgärderna. Tillbyggnaden mot gården ersatte en tidigare tillbyggnad.

Den östra byggnaden (3b på kartan) skadades 1930 vid en sprängningsolycka i samband med nivelleringen av Åsögatan men i vilken omfattning är okänt. Efter 1960-talet har den bland annat använts som ateljé för en silversmed. Stora delar av byggnadens stomme torde ha rekonstruerats men takkonstruktionen förefaller intakt.

BYGGNADSBESKRIVNING

Den västra byggnaden (3a på kartan)

Den större byggnaden längs Skeppargränd kännetecknas sedan nedschaktningen av Åsögatan av sitt

höga läge. Den har tre tydligt urskiljbara volymer varav den norra är en förrådsdel med pulpettak. Förrådet var tidigare bostadsutrymme. Det är kraftiga nivåskillnaderna mellan byggnadens olika delar. Fasaderna är klädda med locklistpanel och takfallen täckta med enkupigt tegel. Entrén är placerad i en tillbyggnad.

Invändigt har byggnaden ett vardagsrum mot gatan, öppet tillnock. Golvet är ett äldre trägolv. En öppen spis är uppmurad på platsen för en kakelugn som syns på äldre foton.

Den östra byggnaden (3b på kartan)

Den mindre byggnaden följer det för reserverat dominerande mönstret vad gäller exteriören med faluröd panel, sadeltak med enkupigt tegel och gråputsad skorsten. Ett av fönstren är emellertid ett treluftsfönster. Invändigt har en murad spis med infälld järnspis och en halvfransk dörr bevarats. Trägolven är nyligen inlagda.

LOTSEN 8 SETT FRÅN GATAN. FOTO: J. MALMBERG.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingsmaterial som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.